څېړندوی عبدالقهار عزيزي

د مصنوعي ځيرکتيا او د حقوقو متقابلې اړيکې

پاتې برخه

۲- د خطر/بې پروايۍ ماډل

د مسؤوليت راجع کولو دا ماډل په انګلو-امريکايي حقوقو کې يو عمومي مکلفيت رامنځته کوي ترڅو له اټکل ښخه د لوړ زيان د مخنيوي لپاره اړينه پاملرنه وشي. دا ماډل د ارادې او تقصير په ثبوت باندې ډېره نه لګوي، پر ځای يې دا ارزوي چې آيا يو عامل د خطرونو کمولو لپاره اړين اقدامات کړي که څنګه. نو مسؤوليت هغه وخت راپيدا کيږي چې يو عامل د مناسبې پاملرنې په ترسره کولو بريالی نه شي او زيان رامنځته کړي، آن که د خطرونو په اړه له وړاندې ښخه معلومات هم ونه لري. دا اصل د احتمالي مکلفيت ساحه تعريفوي او مسؤوليت يوازې هغه وخت راجع کېږي چې زيان په مناسب ډول اټکل شي. په پايله کې، دا ماډل د افرادو د ازادۍ او ټولنيز خونديتوب ترمنځ د انډول په لټه کې دی ترڅو ډاډ حاصل کړي چې بې پروايي نه ده شوې.

په مصنوعي ځيرکتيا کې د دغه ماډل په تطبيق سره، حقوقي مسؤوليت د مصنوعي ځيرکتيا په ټکنالوجۍ سنبالو ماشينونو د جوړوونکو يا فعالوونکو پورې تړي. دلته دا څېړل کېږي چې آيا دوی د مصنوعي ځيرکتيا د سيستمونو په واسطه رامنځته شوی زيان په مناسب ډول اټکل کړی که

څنګه. د مثال په توګه، په ۲۰۱۸ز. کال په متحده ایالاتو کې د اوبر شرکت خپل‌چاري موټر ټکر وکړ. نوموړي موټر یو پلی کس ناسم تشخیص کړ او د هغه بایسکل یې موټر وګڼلو او بالاخره د مرګوني ټکر لامل شو. که څه هم جوړونکو دا مشخصه غلطي کېدای شوای نه وه اټکل کړې، مګر د ډریورۍ عادي شرایطو لاندې د غلطیو انواع یې اټکل کولی شول. لکه څرنګه چې یونګ له لیو څخه په نقل قول وایي: «د دغو ټکنالوجیو ایجادوونکي باید د هغې بې پروایۍ په تړاو مسؤول وګڼل شي چې د رامنځته کېدونکي زیان او غلطیو مخه یې نیول کېدای شوه.» (Yeung, Karen, ۲۰۱۹, p۵۹) د وخت په تېرېدو سره، د مصنوعي ځیرکتیا سیستمونو د اټکل وړتیا لوړېږي، د خوندي فعالیت توقعات یې ډېرېږي او په دې سره دا توجیه لا ډیرېږي چې ایجادوونکي یې د بې پروایۍ په سبب مسؤول وګڼل شي. په هر حال، بیا هم اساسي پوښتنه پر ځای پاتې کېږي- چې آیا د مصنوعي ځیرکتیا سیستمونه دې باید د انساني چلوونکو د معیارونو له مخې د قضاوت تابع وګرځي یا دا چې د مطلق مکلفیت تابع دې شي؟ دا هغه پوښتنه ده چې په اروپایي حقوقو کې د تولیدي مکلفیت له ماډلونو سره مشابهت لري.

په دې حقوقي نظام کې د غفلت د نظریې په اساس انسان ته مسؤولیت راجع کېږي نه ماشین ته، ځکه انسان کولی شول چې د جوړولو پرمهال د مصنوعي ځیرکتیا سیستمونو ته له حده ډېره پاملرنه وکړي او د زیان ټول اړخونه یې په پام کې ونیسي. د دې تیورۍ په اساس هم هغه کس چې مصنوعي ځیرکتیا سیستمونه یې ایجاد کړي دي او هم هغه کس چې د مصنوعي ځیرکتیا سیستمونه پرمخ وړي، مسؤولیت ورته راجع کېدای شي.

په افغانستان کې د نافذه اصولو له مخې، یوازې د مصنوعي ځیرکتیا د سیستم سنبالوونکي یا څښتن ته د غفلت پر بنسټ مسؤولیت راجع کولی شو. ځکه نوموړی د یاد سیستم د کنټرول، چلولو او کارولو واک لري. د مجلة الاحکام العدلیه ۸۵ ماده کې فقهي قاعده د ګټې او تاوان ترمنځ اړیکو په اړه

وايي: « الْخَرَاجُ بِالضَّمَانِ.» (مجلة الاحكام العدلية: ۸۵ ماده) د دې فقهي قاعدې له مخې، ګټه په تاوان کېږي. یعنې که یو کس ته دې پیسې په مضاربت ورکړې، نو چې کله د ګټې تمه کوې، د تاوان په صورت کې به يې تاوان هم منې، یا د چا څاروی/موټر د خپل کار لهپاره بوځې، وابنه او اوبه/تېل يې هم پر تا دي. دغه راز، د مجلة الاحکام د بلې مادې له مخې: «الْغُرْمُ بِالْغُنْمِ.» (مجلة الاحكام العدلية: ۸۷یمه ماده) یعنې ګټه له تاوان سره تړلې ده. په دې معنی، که څوک له یوې وسیلې یا مال څخه ګټه اخلي، د هغې له امله د پېښېدونکي تاوان مسؤولیت هم باید پر غاړه واخلي. نو د پورته دواړو قواعدو له مخې ویلی شو چې که د مصنوعي ځیرکتیا ټکنالوجي د یو چا له خوا کارول کېږي او زیان ورپیښ شي، نو د غفلت له مخې همدغه کس مسؤول ګڼل کېدای شي.

د پورته فقهي قواعدو سره ورته، په اروپایي هېوادونو کې د «تبعي مسؤولیت»[1] اصل دود شوی دی. د دغه اصل له مخې، یو کس د بل د اعمالو مسؤول دی، حتی که نوموړي کس هیڅ خطا هم نه وي کړي. د بېلګې په توګه، کارفرما کېدای شي چې د کارکوونکي له خوا د ترسره شوي زیان مسؤول وبلل شي، البته که دا عمل د دندې پرمهال رامنځته شوی وي.

په اروپا کې د غیرقراردادي مسؤولیت یا د تقصیري مسؤولیت[2] اوسني اصول د بل د اعمالو د مسؤول ګڼلو په تړاو سره وېشل شوي دي. ځینې د تابع عمل له کوم قید او شرط پرته متبوع ته منسوبوي، یوازې همدومره کفایت کوي چې د تابع عمل د متبوع د هدایت مطابق و او وايي چې د متبوع د ګټې لهپاره يې کار کاوه. ځینې بیا متبوع د تقصیري مسؤولیت له مخې په استثنايي حالاتو کې مسؤول بولي لکه هغه مهال چې تابع خطرناک وي یا دندې ته مناسب کس نه وي، یا هم ممکن متبوع یا کارفرما د یاد تابع د

[1] Vicarious liability
[2] Tort law

ګمارنې او څارنې په برخه کې تقصير کړی وي. ځينې نور حقوقي سيستمونه شته چې له دواړو حالاتو استفاده کوي. (European Commission, ۲۰۱۹, ۲٤p) دا ماډل د مطلق مسؤوليت له ډول سره يو څه نږدېوالی لري او په همدې خاطر ځينو هېوادونو کې يو شان ګڼل کېږي. مګر په مطلق مسؤوليت کې شخص د تقصير له اثبات پرته د خپل عمل پر ګڼل کېږي او دلته د بل شخص د عمل په وړاندې مسؤول ګڼل کېږي.

دلته د بحث مهم ټکی دا دی چې که يو انسان د خپل ترسره کړي عمل په تړاو مسؤول نه ګڼل کېږي، متبوع ته يې مسؤوليت راجع کېږي، نو ماشين چې هيڅ اراده او حس نه لري، څرنګه يې مسؤوليت مالک يا متبوع ته راجع نه کړل شي؟ څکه عين کار چې انسان يې ترسره کوي، ماشين يې له هغه په ښه بڼه ترسره کولی شي او ترڅنګ يې انسان اراده او عواطف هم لري مګر مسؤوليت ورته نه راجع کېږي، نو فلهذا د مسؤوليت د تشې د مخنيوي لهپاره اړينه ده چې د مصنوعي ځيرکتيا د ماشين د مالک يا متبوع ته مسؤوليت راجع کړل شي.

په همدې ډول، د زيان رسېدو په صورت کې، د غفلت په سبب د مصنوعي ځيرکتيا د ټکنالوجۍ پرمخ وړونکی مسؤول ګڼلی شو. مګر د توليدوونکي او جوړوونکي مسؤوليت، دا چې افغانستان پر هغوی واک نه لري او اصولي اسناد هم په دې اړه څه نه وايي، نو نه شو کولی چې د بې‌احتياطۍ يا غفلت په سبب جوړوونکي يا توليدونکي ته مکلفيت او مسؤوليت راجع کړو، خو څښتن يا فعلي کاروونکي يې په داخل کې د مسؤوليت له مخې قانوناً مکلف ګڼل کېدای شي. مګر بيا هم ستونزه شته او د خطاء د معيار تشخيص او دغه راز سنجول يې ستونزمن برېښي.

۳- د مطلق مکلفيت ماډل

د مطلق مکلفيت ماډل يا د «شديد حقوقي مکلفيت» ماډل په انګلو-امريکايي حقوقو کې په هغو قضيو باندې پلی کېږي چې د حقوقي مسؤوليت انتساب د

تقصیر له ثبوت پرته ترسره کېږي. د دې ماډل له مخې، له حقوقو څخه د سرغړونو مسؤولیت هغو کسانو ته متوجه دی چې د زیان لامل شوی، البته له ارادې او له حقوقي معیارونو سره د مطابقت له څېړلو پرته.

لکه څرنګه چې یونګ د کین (Cane) د تشخیص په اساس وایي، دا ډول مسؤولیت منسوبول په درې ډوله دی: «د مطلق مکلفیت درې ډولونه له یو بل سره تړلي دي: له حق سره تړلی مکلفیت، چې په قوانینو کې له تسجیل شویو حقوقو څخه هر ډول سرغړونه مسؤولیت زېږوي (لکه د بل په حق تېری) که نتیجه ولري او که نه؛ دوهم له نتیجې سره تړلی مکلفیت، چې له تقصیر څېړلو پرته هر ډول رامنځته شوی زیان مسؤولیت لري او دا معمولاً د تولیدي مکلفیت په قضیو کې پېښېږي؛ دریم له فعالیت سره تړلی مکلفیت، چې دلته مکلفیت په ځانګړو تنظیم شوو فعالیتونو کې له دخالت سره تړلی دی لکه د خطرناکو شیزونو کارول، داسې حالت کې له حق څخه تېری او نتیجه مهمه نه ده، بلکې که یو کس خطرناک شیز وکاروي، (لکه د ټوپک یا بلې وسیلې کارول د خطرناکو ژوو ساتل یا ورته نور)، دا ډول فعالیت د مسؤولیت باعث ګرځي پرته له دې چې نتیجه ولري او که نه». (Yeung, Karen, ۲۰۱۹, p٦١) متضرر شخص ته د مطلق مکلفیت یا مسؤولیت ګټه څرګنده ده، ځکه د تخلف او د زیان ترمنځ د سببیت اړیکې له اثبات خو لا پرېږده چې د مدعی علیه د ارتکابي عمل اثبات هم د ده په غاړه نه دی. (European Commission, ۲۰۱۹, ۲٤p)

په ۲۰۱۸ز. کال کې د متحده ایالاتو د بې ډریوره موټر د ټکر په پېښه کې، دغه بې ډریوره موټر یو بایسکل چلوونکی کس له موټر سره اشتباه کړی و او غلطي د انساني ډریور له مداخلې څخه ډېر وروسته اصلاح کړه. دا قضیه له نتیجې سره د تړلي مطلق مسؤولیت په اړه پوښتنې راپیدا کوي، په ځانګړي ډول په دې اړه چې آیا نوموړی موټر له حقوقي پلوه ناقص دی که څنګه. که دا تقصیر په پام وړ عمل کې ناکامي وګڼل شي، نو سیستم خو بیا ناقص نه

ګڼل کېږي. په هر حال، که یو تولید د ټاکل شوي هدف لهپاره د مناسبوالي له لحاظه و ارزول شي، نو د پلي تلونکي یا بایسکل چلوونکي په تشخیص او د پېښې په مخنیوي کې ناکامي به خامخا تقصیر ګڼل کېږي (Yeung, Karen, ۲۰۱۹, p٦١). په همدې ډول د خطرناکو ژوو د ساتلو او خطرناکو څیزونو د کارولو له مربوطه مکلفیت سره ورته، اوبر[۳] ته مطلق مکلفیت راجع کولی شو، ځکه پرمخ وړونکي یې له داخلي خطرونو سره د مصنوعي ځیرکتیا سیستم د ځای پرځای کولو مسؤول دي. دا له هغو حقوقي اصولو سره هم مطابقت لري چې د لوړ خطر لرونکو ټکنالوجیو جوړونکو او ګټه اخیستونکو ته د راتلونکو احتمالي زیانونو مسؤولیت راجع کېږي.

د مطلق مکلفیت نظریې په اساس، که د مصنوعي ځیرکتیا په ټکنالوجۍ سنبال سیستم زیان رامنځته کړي، نو پرمخ وړونکی یې، پرته له دې چې تقصیر ولري یا نه، مسؤول ګڼل کېږي. دا نظریه د مصنوعي ځیرکتیا په برخه کې ګټوره تماميږي ځکه د مصنوعي ځیرکتیا ټکنالوجي د اټکل وړ نه ده او اټکل وړتیا نه لرونکو چارو لهپاره مناسبه تیوري ګڼل کېږي. مونږ کولی شو چې په افغانستان کې د مطلق یا شدید مکلفیت د تیورۍ په اساس په قوانینو کې تعدیلات راولو او تقصیر ته له کتو پرته مکلفیت په اساس د مصنوعي ځیرکتیا د ټکنالوجۍ سنبالوونکی او پرمخ وړونکی یا څښتن، د زیان رسولو مسؤول وګڼو. په دې سره د مسؤولیت تشه هوارېږي او ترڅنګ یې دا چې څښتن یا پرمخ وړونکی هم په افغانستان کې دی، نو په اسانه وربانديې قانون تطبيقيږي.

۴. د جبري بیمې ماډل

د جبري بیمې ماډل، د مسؤولیت انتساب، د پرمختللیو ډیجیټلي ټکنالوجیو په واسطه د رامنځته شوي زیان د قربانیانو لهپاره د مالي خسارې په جبران باندې تمرکز لري. لکه څرنګه چې یونګ وايي: «دا تګلاره یا ماډل د مکلفیت

---

[۳] Uber

له‌پاره د مشخصو لوریو د په نښه کولو پر ځای «له تقصیر پرته» بیموي طرحې یا بسپنې له لارې د قرباني کس ملاتړ ته لومړیتوب ورکوي او ټولو زیانمنو ته د تقصیر له اثبات پرته د جبران لارې چارې برابروي.» (Yeung, Karen, ۲۰۱۹, p٦۲) دا سیستم د ټکنالوجیکي صنعتي کمپنیو د شریکې ونډې یا د دغو ټکنالوجیو د ډیزاین او تطبیق په چارو کې دخیلو کمپنیو باندې د جبرې بیمې مکلفیت وضع کوي او تنظیم یې یوې خپلواکې یا دولتي ادارې ته سپاري. دا ماډل د قربانیانو هغه خسارې هم جبرانوي چې په دقیق ډول یې د زیان د جبران مسؤول شرکت تشخیص نه شي یا دا چې اړوند کمپنۍ منحل شوې وي. د دې ماډل موخه د یوې داسې خوندي شبکې ایجادول دي چې ډاډ ترلاسه شي قربانیان د خسارو له جبران څخه نه پاتې کېږي او په ورته وخت کې په خپل‌چارو سیستمونو باندې د ټولنو تکیه مخ په ډېرېدو ده.

د مصنوعي ځیرکتیا په برخه کې د جبري بیمې ماډل د مکلفیت د عادي یا دودیزو لارو چارو د ناکامۍ په صورت کې د مسؤولیت د انتساب عملي حل لاره وړاندې کوي او په ځانګړي ډول د خپل‌چارو ځیرکو سیستمونو له‌پاره ډېره ګټوره ده. په دې سیستم کې په مصنوعي ټکنالوجۍ باندې د خلکو تکیه لا پسې ډېرېږي او «د مالکانو یا جوړوونکو د مړینې یا حقوقي شخصیت بایللو وروسته هم د مصنوعي ځیرکتیا سیستمونه خپل فعالیت ته دوام ورکولی شي» (Yeung, Karen, ۲۰۱۹, p٦۲) چې دې کار سره د مسؤولیت انتساب لا پسې پېچلی وي. د مصنوعي ځیرکتیا د ټکنالوجۍ ایجادوونکو شرکتونو باندې د بیمې ډلییز صندوق یا د مکلفیت د جبري بیمې شرط یو شرکت ته د مسؤولیت انتساب پر ځای، په اغېزمن ډول د ټولو شرکتونو ترمنځ مسؤولیت وېشل کېږي. دا ماډل د قربانیانو له پاره په هغه حالت کې هم د خسارې جبران تضمینوي چې د زیان سرچینه معلومه نه وي یا مسؤول اړخ له منځه تللی وي. مګر له هغه ځایه چې بیمه د اسلام له نظره څه حکم لري، د دې مقالې د بحث موضوع نه ده، په دې برخه فقهي متخصصینو خپل نظریات

ورکړي دي، په یاد احکامو پوهېدو او د فقهي دریځ معلومولو لهپاره دې هلته مراجعه وشي.

د دې سربېره، یوه یادونه اړینه ده چې د مصنوعي ځیرکتیا ماشینونو ته په حقوقي شخصیت قایلېدل هم د بحث وړ موضوع ده ترڅو د خسارې د جبران بهیر لا پسې ساده شي. دا یوه نوښتي لاره ده چې د مصنوعي ځیرکتیا له لوري پر مخ وړنکو سناریوګانو کې مکلفیت تنظیموي او ټینګار یې د انسان له تقصیر څخه د سیسټم د خطراتو مدیریت لوري ته اوړي.

د مصنوعي ځیرکتیا په ټکنالوجۍ سنبالو سیسټمونو ته د حقوقي شخصیت منل، د حقوقي شخصیت د تیورۍ په اساس دي. د دې نظریې له مخې، لکه څرنګه چې شرکتونه او مؤسسات د حقوقي شخصیت لرونکي دي، د مصنوعي ځیرکتیا سیسټمونه هم باید د ورته حقوقي شخصیت لرونکي وي ترڅو مسؤولیت ورته په اسانه راجع کړل شي. په افغانستان کې په دې برخه کې قانوني خلاوې شته او اصولي اسناد په ټوله کې د مصنوعي ځېرکتیا په اړه احکام نه لري، پاتې خو لا هغه ته په حقوقي شخصیت قایلېدل. نو دې برخه کې د اصولي اسنادو تعدیل ته اړتیا ده. خو په ورته وخت کې د حقوقي شخصیت موضوع په نړیواله کچه هم لاینحل پاتې ده او په دې اړه اجماع نه ده رامنځته شوې.

ب: د خپلچاریتوب ننګونه

یوه مهمه ځانګړنه چې مصنوعي ځیرکتیا له نورو ټکنالوجیو څخه جلا کوي، د خپلچاریتوب ځانګړنه ده. ځیني سیسټمونه له وړاندې فعال دي لکه د موټر خپلچارتوب. خپلچارتوب یعنې د انسان له مداخلې پرته له چاپیریال څخه زدهکړه او د هغه په اساس فعالیت کول. دا ټکنالوجۍ مخ پر وده روانه ده او انساني ځواک ته اړتیا مخ په کمېدو ده. مصنوعي ځیرکتیا به په حقوقو کې د پام وړ تغییرات رامنځته کړي، ځکه حقوقي سیسټمونه د خپلچارو ماشینونو د مخ په ډېرېدونکې هر اړخیزوالي او هر ځای شتونوالي سره د مبارزې په

حالت کې دي. مصنوعي ځیرکتیا د کارونو خپلچاریتوب سره له دې چې ګټه لري، مګر د حقوقو پر وړاندې یو لړ ستونزې ایجادوي چې دا ستونزې او ننګونې په لاندې ډول څېړل کېږي.

۱- د اټکل وړ نه وي

د مصنوعي ځیرکتیا په ټکنالوجۍ سنبال سیستمونه په ځینو حالاتو کې د اټکل وړ نه وي. دا چاره د حقوقي چوکاټ د ایجاد پر وړاندې ستونزې رامنځته کوي. «مصنوعي ځیرکتیا په خپلچاري او داسې ډول کار کوي چې د اصلي پروګرام کوونکو له لوري یې هم اټکل نشي کېدای. دا د دې لامل کېږي چې په راتلونکي کې د مکلفیت یا د مسؤولیت د راجع کولو تشې رامنځته کړي.» (Scherer, M. U. ۲۰۱٦: ۳۵۹ p) د مصنوعي ځیرکتیا پروګرام کووونکي د پروګرام پر مهال یو ډول وړاندوینه کوي، مګر وروسته بیا دا وړاندوینه یا هم غلطه او یا هم اپوټه خیژي. د بېلګې په توګه، C-Path چې د سرطان مرض د پټالوجیکي ماشین د زده کړې یو پروګرام، دی. پټالوجیسټانو لومړي سر کې فکر کړی و چې د سرطاني حجرو شاوخوا حمایوي انساجو (stroma) د اجزاوو پېژندل به د اصلي ټوموري حجرو له پېژندلو سره یو ځای کېدای شي د سرطان په تشخیص کې مرستندوی واقع شي. مګر د څېړنې په ترڅ کې د «C-Path» ماشین ومونده چې د حمایوي انساجو مشخصاتو ته په کتو دا د سرطاني حجرو د تشخیص په پرتله د سینې سرطان په برخه کې غوره تشخیص کوونکې آله ده چې دا نتیجه عامه ذهنیت او د طبي نظریاتو اپوټه حیرانوونکې وه.» (Scherer, M. U. ۲۰۱٦: ۳٦۳- ۳٦٤ pp) دا ډول له اټکل څخه لیرېوالی، د حقوقو پر وړاندې ستونزه پېښولی شي. ځکه د وړاندوینې مطابق ورته اصول او مقررات جوړیږي، دا چې د هغو اصولو او مقرراتو د اټکلونو اپوټه، په بل ډول وړاندوینه وشي، نو ستونزې زېږولی شي.

نو که حقوقي سیستمونه وغواړي چې د مصنوعي ځیرکتیا د ځینو سیستمونو د زده کړې تجارب مرور کړي او له هغه ځایه چې دا سیستمونه د

اټکل وړ نه دي نو دا به هم نامناسبه وي چې د سیسټمونو له لوري رامنځته کېدونکو خسارو په اړه دې د هغوی ډیزاینران مسؤول وګڼل شي، قربانیان به د خسارې له جبران پرته په تش میدان پاتې شي. نو فلهذا د اټکل نه وړتیا به د حقوقي بهیر پر وړاندې یوه ننګونه راپېښه کړي.

۲- عدم کنټرول

د مصنوعي ځیرکتیا د خپلچاریتوب خاصیت، نه یوازې د اټکل نه وړتیا ستونزه ایجادوي، بلکې د کنټرول له لاسه ورکولو ستونزه هم رامنځته کوي. انسانان نشي کولی چې د پام وړ خپلواک پروګرام شوي ماشینونه کنټرول کړي. دې سره جوخت، کله د ځینو چارو له کبله د یادو ماشینونو کنټرول له لاسه ووځي لکه د ناسم عمل (malfunction)، د امنیتي مقرراتو د نقض او د ناسم پروګرام کولو له لارې. دا وروستی یې ډېر جدي دی، ځکه یو کس چې کله د مصنوعي ځیرکتیا د کوم ماشین پروګرام کوي، هلته یې ځینې فیچرونه ناسم داخل کړل، نو کنټرول له لاسه ووځي. کله چې له لاسه ووت، بیا بېرته ترلاسه کول یې ستونزمن دي. کنټرول له لاسه ورکول دوه ډوله دی: یو ځایي کنټرول بایلل، بل عمومي کنټرول بایلل. په لومړي هغه کې د مسؤول کس له لاسه د مصنوعي ځیرکتیا کنټرول له لاسه ووځي، خو یوه ډله نور کسان پرې واک لري. په دوهم هغه کې بیا د مصنوعي ځیرکتیا ماشین د هیڅ انسان په واک کې نه وي. لومړی کنټرول ځایي او دوهم بیا د پراخې کچې دی. خو لومړی هغه یې ستونزې زیاتې زېږولی شي، ځکه انسانان په ننبه کولی شي.

خو د انسان په کنټرول سربېره، انسان ورسره اړیکه یا ورځخه خبر وي هم یو اپشن کېدای شي. داسې چې له ډیزاین کوونکو نیولي تر جوړونکي، پروګرام کوونکي او کاروونکي په ګډون ټول په کې دخیل کړل شي. داسې به د مسؤولیت انتساب اسانه وي او کس به معلوم شي چې څوک یې مسؤول دی. مګر دا هم ستونزمنه ده، ځکه د دغو څلورګونو کسانو ترمنځ د کره او دقیق مسؤول تشخیص او پېژندل اسانه نه دي. «یعنې د انساني ضرر او زیان

په صورت کې څرګنده نه ده چې څوک دې مسؤولیت ومني، ډیزاین کوونکی، جوړوونکی، پروګرام کوونکی او که کاروونکی.» (Karen Yeung, ۲۰۱۹, ٦٥ (p

یو شمېر عامه اداري، چې مصنوعي ځیرکتیا کاروي؛ له یو لړ ستونزو سره مخ کېږي. لومړنۍ هغه یې د کنټرول ده چې څنګه به کنټرول شي او دغه راز د اپلیکیشن د کار څرنګوالی دی. که څه هم په ځینو حالاتو کې د انسان لهپاره هم یو شمېر اداري چارې سختې وي او کله داسې هم کېږي چې د مصنوعي ځیرکتیا ماشینونه یې له انسانانو څخه په غوره ډول ترسره کوي. ځکه د انسانانو کارونه کله د تبعیض ښکار کېږي او همداسې د مصنوعي ځیرکتیا د ماشینونو هغه هم. په هر حال، که د مصنوعي ځیرکتیا سیسټم په سم ډول پلی شي، نو د دې امکان شته چې عامه دولتي چارې په ښه ډول مدیریت کړي. خو دا سم ډول پلي کول یې په غوره اداري اصولو پورې تړلي دي، څومره چې د یوې اداري اصول مناسب وي، په هماغه اندازه دا ماشینونه هم سم کارونه ترسره کوي.

ج- د خصوصي حریم او محرمیت ننګونه

بله ستونزه د خصوصي حریم د ډېټا ده. په عامه اداره کې د مصنوعي ځیرکتیا کاروونکو ماشینونو لهپاره د دې حد ټاکل چې د ولس څومره او کوم ډول ډېټا دې باید راټوله شي، یوه ستونزه ګڼل کېږي. ځکه دلته د دولت له لوري د ډېټا راټولولو او خصوصي حریم یا محرمیت ترمنځ د توازن ساتل یوه پېچلې موضوع ده. دغه راز، د راټولولو ترڅنګ بله موضوع د یادې ډېټا کارول دي. دا هم یوه پېچلې موضوع ده. ځکه دولت ته د خصوصي افرادو د ډېټا له راټولولو وروسته د هغو د استعمال حد ټاکل اړین دي. د مثال په توګه، آیا دولت باید خلکو سره اړیکه ونیسي او ورته ووایي چې ډاکټر ته د مشخصو سیسټمونو له لارې ولاړ شئ، یا دې هغو خلکو ته جوایز ورکړي چې چټک موټر نه ځغلوي. دا هغه برخې دي چې معلومات راټولولو او بیا کارولو ته اړتیا لري.

په داسې حال کې چې په اروپايي هېوادونو او نړيواله کچه يو لړ داسې اسناد رامنځته شوي دي چې د مصنوعي ځيرکتيا اړوند ستونزو په هواري کې يو څه ګټور تمام شوي دي، خو بيا ټولې ستونزې او اندېښنې لا نه دي هوارې شوي.

يو مهم سند د اروپايي ټولنې د ډېټا ساتنې عمومي مقرراتو په نوم دی. دا قانون د مصنوعي ځيرکتيا لهپاره يو عمومي چوکاټ ګڼل کېږي. خو په ټوليز ډول، د مصنوعي ځيرکتيا هر اپليکيشن بايد د اداري برخې له هر مشخص قانون سره په مطابقت کې ايجاد شي او چارې يې هم په همدې ترتيب مخکې لاړې شي. د بېلګې په توګه د اروپايي ټولنې د ډېټا ساتنې عمومي مقرراتو[٤]په ۲۲مه ماده کې راځي: «(۱) شخص دا حق لري چې يوازې د اتوماټيک کولو پر بنسټ پرېکړې تابع ونه ګرځي... ۲)- » (د اروپايي ټولنې د ډېټا ساتنې عمومي مقررات: ۲۲مه ماده) دا ماده د ځينو بهيرونو د اتوماټيک کولو حالات په نظر کې نيسي چې که انسان مداخله ونهکړي نو کمپيوټر د خپلواکې پرېکړې صلاحيت نه لري. په ځينو نورو حالاتو کې د يو لړ چارو د ترسره کولو لهپاره اتوماټيک بهير ته د اړولو اجازه شته، چې د همدې مادې استثناءات دي لکه د قرارداد لهپاره ضروري پرېکړې، د قانون له خوا د اجازې د ورکولو او د شخص د خوښې په صورت کې کمپيوټر کولی شي چې خپلچارې پرېکړه وکړي. د دې سربېره، په مربوطه قانون کې بايد د اداري حقوقو يا عامه اداري نورې برخې هم تحليل شي، لکه له ونډه والو سره خبرې اترې او د فيصلو مکلفيت ته ورته موضوع ګانې.

د- مصنوعي ځيرکتيا او عامه اداره

لکه د ژوند د نورو برخو په څېر، مصنوعي ځيرکتيا عمومي يا حکومتي چارواکو لهپاره هم ګټې او تاوانونه لري. ولس غواړي چې دولتي يا حکومتي خدمات دې ساده، ارزانه او چټک وي. دا اصول د ښې اداري او حکومتولۍ

[٤] GDPR

په ملي او نړيوالو دواړه ډوله حقوقي اسنادو کې تسجيل شوي دي. د دغو اسنادو د غوښتنو پوره کولو او ورسره د مطابقت لهپاره یوه لاره د چارو اتوماتیک‌کول یا خپل‌چاریتوب دی. په دې سره د عامه ادارو چارې اتوماتې کېږي او ژر ترسره کېږي. د دې سربېره، په خپل‌چاریتوب سره اداري چارې چټکې، لا ډېرې اغېزمنې، په اسانه د لاسرسي وړ ګرځي او له کوره ترسره کېږي. تر ټولو مهمه يې دا چې د اداري فساد او له قدرت څخه ناوړه استفاده ورکې په کلي ډول له منځه ځي.

خو خپل‌چاریتوب به د څه شي په مرسته ترسره شي؟ دې پوښتنې ته ساده ځواب، مصنوعي ځيرکتيا ده. د مصنوعي ځيرکتيا په مرسته ټول اداري بهيرونه خپل‌چاري کېږي او د انسان مداخله ورکې کمه يا هيڅ ته رسيږي. د مصنوعي ځيرکتيا پر مټ بېلابېل ډوله ډيټا ترلاسه او په چټکۍ سره ورته رسېدنه کېږي. نو مصنوعي ځيرکتيا، د سختو او پېچلو کارونو د خپل‌چاریتوب وړتیا لري. دغه راز، مصنوعي ځيرکتيا د دې وړتيا لري چې د يوې غوره ادارې حقوقي او ټولنيز شرايط پوره کړي. د مثال په توګه، د مصنوعي ځيرکتيا يو اپليکشين د ماشومانو د پاملرنې ضرورتونه ارزوي. له ځينو څېړنو څخه جوته شوې ده چې دا اپليکيشن د انسانانو په واسطه له کېدونکې ارزونې څخه څو برابر معتبر دی.

په ورته وخت کې، په عامه اداره کې د مصنوعي ځيرکتيا سيسټمونو استعمالول سره له دې چې ګټه لري، پر وړاندې يې ځينې خنډونه هم شته. د مثال په توګه، په لويو ډيټاسيټونو[٥] کې د متقابلو اړيکو د رابرسېره کولو خپل‌چاري، چې يوه ګټه ده، ځينې وختونه په تاوان بدلیږي. همدارنګه، ځينې وختونه د اټکل وړ نه وي او کره دلايل نشي وړاندې کولی. نو ضرور نه ده چې متقابلې اړيکې دې د اصولي اړيکو په توګه تعبير شي. مثلاً، مصنوعي ځيرکتيا په پرېکړه کې د تبعيض په اړه مبالغه کوي. يعنې که د مصنوعي

[٥] datasets

ځیرکتیا مخکې سیسټمونو کې غلطۍ وي، دا به د مصنوعي ځیرکتیا سیسټمونو ته هم را انتقال شي. په داسې حالت کې د مصنوعي ځیرکتیا سیسټم یادې غلطۍ تکراروي او حتی ځیني وختونه یې لاپسې غټوي. له همدې کبله، تر ټولو قوي ماډلونه، پېچلتیا لا پسې ډېروي او په پایله کې د تبعیض او غلطیو خطرات بې تشخیصه پاتې کېږي. په همدې ډول، د مصنوعي ځیرکتیا په پرېکړو کې د شفافیت نه شتون، د دغو چارو مناسبوالی ترپوښتنې لاندې راولي چې د اداري حقوقو او عامه ادارې له نظره ډېر اهمیت لري. یعنې د پرېکړو د شفافیت او عادلانه والي په اړه یې تضمین نه شي کېدای.

هـ- مصنوعي ځیرکتیا او ځواب وینه

د مصنوعي ځیرکتیا په برخه کې د ستونزو په دوام په دغو سیسټمونو کې د انسان لږ یا هیڅ نه ګډون دی. په دې معنی چې د انسان نه شتون ورکې د مسؤولیت نه منلو ته لاره هواروي. یعنې کله چې انساني ځواک په مصنوعي ځیرکتیا کې د عامه ادارې په برخه کې مداخله ونه کړي، یادو چارو کې د زیان په صورت کې مسؤول پیدا کول ستونزمن ګرځي. که د عامه ادارې په برخه کې مسؤولیت د بېلګې په توګه راواخلو، د مصنوعي ځیرکتیا یو اپلیکیشن د سیلاب او خوړ راوتلو په اړه ناسم خبرداری خپور کړی دی چې په ترڅ کې یو شمېر خلک مړه او کورونه یې تباه شوي دي. په داسې حالت کې د ناسمې خبرتیا خپرولو مسؤولیت چا ته ورګرځي؟ دا هغه پوښتنه ده چې لا تراوسه حل شوې نه ده . د تولیدي مسؤولیت په چوکاټ جوړونکو ته مسؤولیت نه راجع کېږي، ځکه هغوی سیسټم جوړ کړی او دا سیسټم له چاپیریال څخه د زده‌کړې په سبب خپل‌چارې پرېکړې کوي. د فعالوونکو او څښتنانو مسؤولیت موضوع عملي کېدل هم ستونزمن دي، ځکه دا سیسټمونه له فعالېدو وروسته خپل‌چاري شوي دي او د هغوی له تشخیص او پرېکړې پرته یې تصمیم نیولی دی، نو ځکه ورته مکلفیت نه راجع کېږي.

ځینې ضمني بحثونه شته، خو د مسؤولیت تشه په دریمو هېوادونو کې لا هم پر ځای ده او د تولیدي مسؤولیت د تطبیق امکان بیخي لږ دی. عین ستونزه په افغانستان کې هم شته او د ځواب‌ویلو د برخې ستونزه په خپل ځای پاتې ده چې هېڅ ډول کار ورته نه دی شوی.

و- د معنوي ملکیت حقوقو په برخه کې د مصنوعي ځیرکتیا ننګونې

له هغه ځایه چې دا سیستم خپل‌چاری دی، له چاپېریال سره خپله ځان عیاروي، نو پوښتنه دا پیدا کېږي که د مصنوعي ځیرکتیا سیستم د معنوي ملکیت په برخه کې کشف یا اختراع ترسره کړي، د داسې کشف یا اختراع مالک به څوک ګڼل کېږي؟ له هغه ځایه چې د مصنوعي ځیرکتیا سیستمونه حقوقي شخصیتونه نه بلل کېږي، نو هغوی ته په مستقیم ډول د اختراع یا کشف مالکیت منسوبول هم له امکان څخه لیرې خبره ده. بل لوري ته، که دا امتیاز د مصنوعي ځیرکتیا جوړونکو یا مالکینو ته منسوب کړو، له هغه ځایه چې دوی په داسې یوه اختراع یا کشف کې هیڅ رول نه دی لوبولی، نو په هیڅ کار ورته دومره لوی امتیاز ورکول له اصولي پلوه او د عدالت مقتضیاتو په بناء مناسب عمل نه دی.

دا ستونزه او ننګونه، سره له دې چې د امتیاز منسوبول ستونزمن ګرځوي، د حقوقو له لوري هغه مکلفیتونه او امتیازات چې مخترعینو یا کاشفانو ته په پام کې نیول شوي دي، تطبیق یې له ستونزو سره مخ کوي. یعنې د دغو مکلفیتونو تطبیق او د حقوقو ورکړه به معلقه پاتې وي.

د دې سربېره، د کاپي رایټ یا د معنوي ملکیت له حقوقو څخه د سرغړونې په صورت کې هم یاد سیستم ته مجازات ورکول عملي نه بریښي. د تولیدي مکلفیت په اساس باید ایجادوونکي ته مسؤولیت راجع شي، مګر دا سیستم خپل‌چاری شوی او په دې ډول ورته مسؤولیت راجع کېدای نه شي. که د کاروونکي مسؤولیت راپورته کړو، کاروونکی طبعاً چې استدلال کوي چې دغه شخص خپله دا کار نه دی ترسره کړی. فلهذا د مسؤولیت راجع‌کولو ستونزه پر

ځای پاتې ده. پورته بحث په هغو ننګونو ور ټول و چې د مصنوعي ځیرکتیا له لوري په حقوقي برخه کې رامنځته شوې دي. د دې سربېره، له ننګونې او فرصت دواړو سره یوه بله نږدې موضوع د بیلګه‌ییز اصولي سیسټم ایجاد دی چې په لاندې سرلیکونو کې تر بحث لاندې نیول کېږي.

ز- په بېلګه‌ییزو حقوقو کې د مصنوعي ځیرکتیا کارول[6]

د افغانستان قوانین له قضاتو او د عدلي او قضایي برخې متخصصینو او د اړوند مسلک له کارکوونکو او حتی عادي افرادو سره موجود دي. ځینې قوانین په یوه ټولګه کې راټول شوي او ځینې نور بیا په جلا جلا او خپاره ډول د خلکو د لاسرسي وړ دي. دا لاسرسی هم په فزیکي ډول دی او هم د عدلیې وزارت د وېبپاڼې له لارې ممکن دی. که د حقوقي برخې له یو متخصص څخه د مربوطه قانون په اړه پوښتنه وشي، یا له مدافع وکیل څخه وپوښتل شي، نو نوموړی یې درته ځوابوي او د موضوع په اړه درته خپل نظر او حل لاره هم وایي. خو دلته پوښتنه دا ده چې ځینې ماشینونه ممکن داسې وروزل شي چې ټول افغاني قوانین ورکې داخل کړل شي او نه یوازې متن ورکړل شي، د متن اړوند پوهاوی او استدلال هم ور زده کړل شي. په داسې حال کې، که یو حقوقي متخصص له یاد ماشین څخه کومه حقوقي پوښتنه وکړي، بیخي مستدلل ځواب به ترلاسه کړي، حتی که کوم عادي او غیرمسلکي کس هم ورڅخه پوښتنه وکړي، موضوع به ورته تحلیل او د اړتیا په صورت کې یې ژباړه هم ورته وړاندې کولی شي. ځواب به یې جامع هم وي او د مثالونو لرونکی به هم وي. د قوانینو په معلوماتو سنبال د مصنوعي ځیرکتیا دا ماشین به حقوقي استدلال وکړي او د مشخصو وقایعو نتایج به هم وړاندیز کړي چې آن د حقوقي برخې متخصصینو ته به ګټور وي. بالاخره، دا ډول ماشین به د قوانینو د برخې ابهامات او تناقضات هم درته په ګوته کړي چې د قوانینو د خلا ډکولو لپاره اساسي نقاط دي. همدا د بېلګه ییز قانون مفهوم تشکیلوي.

[6] Using AI in Model Law

اوس مهال انسان په دې هڅه کې دی چې چاپ شوي قوانين، ډيجيټل کړي. يعنې په دې وتوانيږي چې عين متن، لکه څنګه چې په کتابي بڼه کې کتلی شي، همدغه ډول يې په کمپيوټر کې هم د سکرين پرمخ وګوري او مطالعه يې کړي، کمپيوټر يې پرمټ استدلا ل وکړي او په اړه يې حقوقي پېچلې مسئلې هوارې کړي. ولې دا طريقه د مصنوعي ځيرکتيا لهپاره صدق نه کوي. په مصنوعي ځيرکتيا کې د قوانينو متون او مفاهيم داسې بڼې ته بدلول دي چې کمپيوټري ماشين يې ولوستلی شي، ورباندې پوه شي، تشخيص يې کړي، درک يې کړي او بالاخره يې په اړه زمونږ پوښتنې په داسې استدلالي بڼه راته ځواب کړي، لکه څنګه چې يې انسان کوي. کمپيوټر د انسان په څېر تفکر نه لري او نه شي کولای وقايع په داسې ډول درک او بيا تحليل کړي. کمپيوټر او د مصنوعي ځيرکتيا نور ماشينونه الګوريتمي فارمولونه کاروي او له دې لارې محاسبه کوي. دا موضوع په لاندې مثال کې ښه واضح کولی شو:

د بېلګې په توګه، خيار عيب په افغاني قوانينو او فقه کې شته. که فرض کړو داسې يوه ماده وي: «مشتري بايد د مبيعې د عيوبو په اړه په دوو کلونو کې بايع ته خبر ورکړي. که مشتري په دوو کلونو کې بايع ته د توکو د عيب په اړه خبر ورنکړ، نو د هغه د ادعا حق ساقطيږي، مګر دا چې په ضمانت خطونو يا ورته نورو اسنادو کې بل ډول وضاحت وي» دا يوه فرضي ماده ده. دا بڼه بايد مصنوعي ځيرکتيا ماشين ته د اړولو لهپاره لومړی الګوريتمي شي او بيا د مصنوعي ځيرکتيا ماشين ته داخله شي. د دې طريقه دا ده چې د «هو» او «نه» په څېر پوښتنې يې په اړه جوړوو. لکه: آيا مشتري بايع ته د توکو د عيب په اړه خبر ورکړی دی؟ هو يا نه. آيا نوموړی خبر داسې وخت ورکړل شوی چې مشتري ته د توکو د رسېدو له نېټې وروسته ترې دوه کلونه تېر شوي و؟ هو يا نه. آيا داسې کوم ضمانت يا ورته سند شته چې د بايع مکلفيت له دوو کلونو څخه زياتوي؟ «هو» يا «نه». د دغو پوښتنو ځوابونه به د حقوقي قضيې

له‌پاره تاسو ته ځواب درکړي. د مثال په توګه، د د دوهمې پوښتنې ځواب «هو» دی یعنې خبر ورکول له دوو کالو تېرېدو وروسته شوی دی. دغه راز، دریمې پوښتنې ځواب «نه» دی، یعنې داسې کوم ضمانت خط نشته چې وښيي د بایع مکلفیت له دوو کلونو څخه غځیږي، نو ځواب به دا وي: «مشتري د خپلې ادعا حق له لاسه ورکړی دی». د مصنوعي ځیرکتیا ماشینونه د حقوقي پوښتنو د ځوابونو په برخه کې په داسې ډول له الګوریتمي محاسبو څخه په ګټه اخیستو، انسانانو ته د استدلال له لارې ځواب ورکوي.

د ماشین د لوستلو وړ قانون (Law-as-Computation) یوه مفکوره ده چې د لیبنیځ (Leibniz) له عقایدو نه سرچینه اخلي. نوموړی باوري و چې د اخلاقو او قانون تر ټولو ستونزمنې پوښتنې هم د یوه مناسب کمپیوټري سیستم له لارې حل کېدای شي. دا خوب ښايي اوس د مصنوعي ځیرکتیا او ماشیني زده کړې له پرمختګ سره رښتیا شي.

دا نظریه یو لړ ګټې هم لري، لکه د قاضیانو د تاکل کېدو په صورت کې د بې‌عدالتۍ مخنیوی، یعنې که قاضیان نا اهل وي، نو بې عدالتي به ډېره وي. همداراز، که د قانون تفسیر د مقننه ځواک له لوري وشي، نو قانون به لا ډېره تقنیني بڼه خپله کړي او د خلکو باور به ورباندې لوړ شي.

خو که د قانون اجراء کول په بشپړ ډول اتوماتیک شي او انسانانو ته په پرېکړه کولو کې واک ورنه‌کړل شي، دا به لویې ستونزې وزېږوي. همداراز، د محاکمې په پړاو کې باید د انسان، قاضي انسان ګډون اړین وي، ځکه ماشینونه د انسان له احساساتو، ارزښتونو او د ژوندانه له تجربو سره بلد نه دي. دا به د خلکو پر اذهانو منفي اغېز وکړي چې ګواکې د دوی خبرې په ریښتینې ډول نه اورېدل کیږي.

په پای کې، دا بدلونونه به په لنډ مهال کې بشپړ نه شي او د دې بهیر پرمختګ به له ډېرو حقوقي پوښتنو سره مل وي، چې قانون پوهان او حقوق

پوهان به ورباندې کلونه بحث کوي. د ماشین د لوستلو وړ قانون نه حتمي او نه هم لازماً غوره دی، بلکې دا یوه موضوع ده چې باید په پاملرنې سره و ارزول شي او لا ډېر کار ته اړتیا لري.

مصنوعي ځیرکتیا په تقنیني برخه کې هم اغېزمنه ثابتېدای شي. تقنین یا د قوانینو او اصولو رامنځته کول، د انسانانو او خصوصاً د حقوقي متخصصینو کار دی. مصنوعي ځیرکتیا هم دې برخه کې خورا ګټوره ثابتېدای شي. د مصنوعي ځیرکتیا ماشینونه د انټرنټ په مرسته د بېلابېلو حقوقي چوکاټونو ترمنځ اړیکې رامنځته کوي. له مختلفو منابعو څخه استفاده کوي، دا منابع سره توحیدوي او مونږ ته زمونږ د پوښتنې مطابق ځواب، د اصولو په بڼه راکوي.

د دې سربېره، مصنوعي ځیرکتیا له قضاتو سره هم مرسته کوي ترڅو پرېکړه وکړي او عادلانه پرېکړه وکړي. په دې برخه کې قضاتو ته داسې مواد ورکوي چې قضات لا ډېر احتیاط وکړي. مصنوعي ځیرکتیا موجوده حقوقي متن را اخلي او زمونږ د پوښتنو په اړه راته کره او دقیقه پایله راکوي. مصنوعي ځیرکتیا بالاخره د دې وړ ګرځي چې انسان ته د حقوقي برخې د متن په تحلیل سره کره ځواب ورکړي. دا ځواب به یې لا پسې جامع، مناسب او شفاف وي، خو دا په هغه حالت کې چې د مصنوعي ځیرکتیا سیستمونه نه یوازې د ایجاد بلکې د تطبیق پرمهال هم په سم ډول وڅارل شي.

پایله

زمونږ فکرونه په کیسو او فلمونو کې د روباټونو د شتون له کبله خطاء ایستل شوي دي. نو مونږ انساني وړتیا لکه ځیرکتیا او ادراکي استدلال دغو ماشینونو ته منسوبوو. که څه هم تر نن ورځې پورې داسې سیستم نه دی جوړ شوی چې یادې وړتیاوې ولري. په تېرو څو لسیزو کې د مصنوعي ځیرکتیا، ماشین زده کړې او روباټیکي څېړنو په برخه کې د پام وړ پرمختګونه شوي، مګر داسې ماشین لا هم نشته چې د انسان په څېر ځیرکتیا ولري یا د

انسان په ځېر استدلال وکړی شي. په هر حال، د دې مقالې په ترځ یو لړ پایلو ته رسیدلي یو چې په لاندې ډول یې لنډیز لیکو.

۱- کوم کس چې د مصنوعي ځیرکتیا په ټکنالوجۍ سنبال روباټونه کاروي او دا ټکنالوجي نورو ته د زیان د اړولو احتمال هم نه لري چې په خپل سر خلک زیانمن کړي، نو داسې کس د غفلت د تیورۍ په اساس مسؤول کېدای شي او له یاد فعالیت څخه راولاړ شوي زیان په اړه د افغانستان حقوقي سیسټم هم احکام ایجادولی شي.

۲- د مصنوعي ځیرکتیا د ټکنالوجۍ چلوونکی دې د هغه د څښتن په نسبت په تخنیکي برخه کې د ډېر واک او کنټرول لرلو په صورت کې مسؤول ګڼل کیدای شي. دا په لومړي پړاو کې د تشخیص وړ ده چې اصلي چلوونکی کس تشخیصیږي. په دې سره هغه اندېښنه ختمیږي چې ګواکې د مصنوعي ځیرکتیا په ټکنالوجۍ سنبالو سیسټمونو ته دې په حقوقي شخصیت قایل شي.

۳- که یو کس د مصنوعي ځیرکتیا داسې ټکنالوجي کاروي چې نورو ته زیات زیان نه متوجه کوي، بیا هم د یادې ټکنالوجۍ د استعمال، ټاکنې، پرمخ وړلو او څارنې په برخه کې د مقرراتو تابع دی او د تقصیر په صورت کې ورته مسؤولیت راجع کېږي چې د افغانستان اصولي سیسټم په دې اړه وضاحت نه لري خو دا یوه لاره ده.

۴- که یو شخص د مصنوعي ځیرکتیا داسې ټکنالوجي کاروي چې تر یوې کچې پورې خپلچارې وي، د هغه زیان په وړاندې مسؤولیت لري چې د انساني تقصیر په سبب واقع شوی دی.

۵- تولیدوونکي د مصنوعي ځیرکتیا په ټکنالوجۍ سنبالو وسایلو له خرابوالي څخه د راپیدا شوو خسارو مسؤول دي، حتی که دا زیان د یادو توکو له بازار ته عرضه کولو څخه وروسته هم رامنځته شوی وي. دې کار سره جوړونکي او تولیدونکي لا ډېر احتیاط ته مجبوریږي. دا چاره د تولید او د غفلت د نظریې

په اساس ده، خو افغانستان کې یې تطبیق ستونزمن دی، ځکه له بهر سره د افغانستان دا ډول تعامل تراوسه نه دی موجود.

٦- د قرباني کس د ډیټا له منځه تلل د زیان او د خسارې د ورکړې قابل دی. کله چې دا اصل وګڼل شي، نو د مسؤولیت یوه لاره خامخا پیدا کېږي هغه که د مطلق مکلفیت د نظریې په اساس وي یا د غفلت د نظریې په اساس.

٧- د اسلامي فقهې په اساس، په افغانستان کې د مسؤولیت موضوع یوازې د مصنوعي ځیرکتیا چلوونکو یا څښتنانو ته راجع کېدای شي. ځکه په فقه کې د ضرر په نفې کولو ډېر تمرکز شوی دی او هر څوک چې د مصنوعي ځیرکتیا له کوم سیستم څخه ګټه اخلي، د ګټې اخیستلو له کبله د زیان په صورت کې هم د خسارې جبران ورته راجع کېدای شي.

٨- د مسؤولیت د انتساب لهپاره په انګلو-امریکایي حقوقي سیستم کې څلور ماډلونه یا لارې چارې موجودې دي چې ځینې په افغانستان کې هم کار ورکولی شي. د بېلګې په توګه، د غفلت یا مطلق لاره چې هم یې کاروونکي افغانستان کې دي او هم په اسانه د محاکمې بهیر ته حاضرېدای شي.

٩- د معنوي ملکیت په تړاو، د مصنوعي ځیرکتیا د سیستمونو له لوري اختراع او کشف ترسره کول، د امتیاز او حقوقو تصاحب کېدو لامل نه ګرځي او نه هم د کاپي رایټ له حق څخه د سرغړونې په صورت کې ورباندې مجازات تطبیقېدای شي.

١٠- په افغانستان کې د مصنوعي ځیرکتیا په ټکنالوجۍ سنبالو سیستمونو له لوري د محرمیت او خصوصي حریم د نقض موضوع لا هم په قوانینو کې ځای پر ځای شوې نه ده او دې لهپاره شته اصولي سندونه ځواب‌ویونکي نه دي.

وړاندیزونه

د څېړنې په ترځ کې د افغانستان د اصولي اسنادو د تشې ډکولو او د نیمګړتیاوو د رفع کولو په خاطر د افغانستان د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ وزارت، د عدلیې وزارت او سترې محکمې ته لاندې وړاندیزونه کوم:

۱- د مصنوعي ځیرکتیا د تنظیم یو قانون دې رامنځته شي. د نورو برخو لهپاره لکه د معنوي ملکیت، جزا او مدني برخه کې د مسؤولیت د ارجاع لهپاره د مقرراتو ایجاد او د بېلګهییزو اصولي اسنادو ایجاد ته هم اړتیا لیدل کېږي. د دې سربېره، د خصوصي حریم او محرمیت موضوعات دې ورسره په یو تقنیني سند کې ځای شي او یا دې ورته جلا تقنیني سند رامنځته شي.

۲- یوه اداره دې رامنځته شي او د مصنوعي ځیرکتیا د پروګرامونو د خوندیتوب تأیید او د هغوی د ځواک محدودولو صلاحیت دې ولري. د رامنځته کېدونکې خسارې جبران دې هم مشخص شي. دغه راز، د جبران د برخې مکلفیت دې په ډېرو اړخونو سره د مسؤولیت په اندازه تقسیم شي. ایجادوونکي، توزیع کوونکي، پلورونکي یا فعالوونکي دې ټول ورکې دخیل وي. اداره دې د دا ډول پروګرامونو فعالیت له وړاندې څخه وګوري او د تأیید یا د نه تأیید صلاحیت دې وکاروي.

۳- له هغه ځایه چې مصنوعي ځیرکتیا د پراخې کچې تخنیکي ساحه ده، تقنیني کارپوهان د دغې ټکنالوجۍ له لوري پېښېدونکي خطرونه نه شي معلومولی. دا کار د مصنوعي ځیرکتیا متخصصین کولی شي او دې برخه کې د دواړو برخو د متخصصینو همغږي اړینه ده.

۴- که ممکنه وي، د مصنوعي ځیرکتیا ماشینونو ته دې په حقوقي شخصیت قایلېدو مخه ونیول شي ځکه دې کار سره له حقیقي افرادو څخه مسؤولیت رفع کېږي او له حقیقي افرادو څخه د مسؤولیت رفع کېدل، له مسؤولیت څخه تېښتې ته لاره هواروي.

۵- د عامه پوهاوي زياتول او حقوق‌پوهانو روزل ترڅو د مصنوعي ځيرکتيا په برخه کې د حقوقي چوکاټونو ايجاد سره مرسته وکړي.

مأخذونه

١ـ الدولة العثمانية. مجلة الأحكام العدلية، المطبعة الرسمية: استانبول ، ١٢٩٣هـ/ق.

٢ـ اطلاعات روز، (بي‌تا) «مصنوعي ځيرکتيا، د انسان رقيب که ملګرى»، پته: https://www.etilaatroz.com/ps/٢٠٢٦٣?tztc=١ [د لاسرسي نېټه: ۱۴۰۴/ ثور/ ۱۵]

٣- Scherer, Matthew U. "Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies." *Harvard Journal of Law & Technology* ٢٩, no. ٢ (Spring ٢٠١٦). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=٢٦٠٩٧٧٧ or http://dx.doi.org/١٠,٢١٣٩/ssrn.٢٦٠٩٧٧٧.

٤- European Commission. *Liability for Artificial Intelligence and Other Emerging Digital Technologies*. Brussels: European Commission, ٢٠١٩. Available at: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/١c٥e٣٠be-١١٩٧-١١ea-٨c١f-٠١aa٧٥ed٧١a١/language-en [Accessed ٢٥ December ٢٠٢٤].

٥- McDermid, John. "Autonomous Cars: Five Reasons They Still Aren’t on Our Roads." *The Conversation*, ٧ August ٢٠٢٠. Available at: https://theconversation.com/autonomous-cars-five-reasons-they-still-arent-on-our-roads-١٤٣٣١٦ [Accessed ٢٠ January ٢٠٢٥].

٦- Yeung, Karen. *Responsibility and AI*. Council of Europe Study DGI(٢٠١٩)٠٣. Strasbourg: Council of Europe, ٢٠١٩. https://rm.coe.int/responsability-and-ai-en/١٦٨٠٩٧d٩c٥. [Accessed ٥ February ٢٠٢٥].

٧- International Committee of the Red Cross (ICRC). *Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects. Report of Expert Meeting, Geneva, ٢٦–٢٨ March ٢٠١٤*. Geneva: ICRC, ٢٠١٤. https://www.icrc.org/eng/assets/files/٢٠١٤/expert-meeting-autonomous-weapons-icrc-report-٢٠١٤-٠٥-٠٩.pdf. [Accessed ٣ December ٢٠٢٤].

٨- European Union. *Regulation (EU) ٢٠١٦/٦٧٩ of the European Parliament and of the Council of ٢٧ April ٢٠١٦ on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union* L ١١٩ (May ٤, ٢٠١٦): ١–٨٨. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX٪٣A٣٢٠١٦R٠٦٧٩. [Accessed: ٤ April ٢٠٢٥]

٩- Atik, Jaffery. *AI and Law*, Module ٣, Part III: Fraud Detection. Video lecture. Coursera. Available at: https://www.coursera.org/learn/ai-law/lecture/oFwse/part-iii-fraud-detection. [Accessed ٩ March ٢٠٢٥]

١٠- Wahlberg, Lena. *AI and Law*, Module ٢: AI and Legal Responsibility. Video lecture. Coursera. Available at:

https://www.coursera.org/learn/ai-law/lecture/cPHYG/ai-and-legal-responsibility. [Accessed ١ March ٢٠٢٥]

١١- European Commission, *Liability for Artificial Intelligence and other emerging digital technologies,* ٢٠١٩. Available at: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/١c٥e٣٠be-١١٩٧-١١ea-٨c١f-٠١aa٧٥ed٧١a١/language-en

١٢- Regulation EU ٢٠٢٤/ ١٦٨٩ of the European Parliament and of the Council, official Journal of the European Union, ١٣ June ٢٠٢٤. Available at: http://data.europa.eu/eli/reg/٢٠٢٤/١٦٨٩/oj [accessed: ٢٠٢٥/٣/٢٨]

١٣- Karen Yeung (Rapporteur), “Responsibility and AI”, Council of Europe Study DGI (٢٠١٩) ٠٥, Prepared by the Expert Committee on human rights dimensions of automated data processing and different forms of artificial intelligence (MSI-AUT)